

זוהר מאור
מרטין בובר

גדולי הרוח והיצירה בעם היהודי

עורכת הסדרה: אניטה שפירא

המערכת

משה אידל, אברהם גרוסמן, צבי יקותיאל, יוסף קפלן

העורך הראשון: אביעזר רביצקי

מרכזת המערכת: מעין אבינרי-רבהון

זוהר מאור

מרטין בובר

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

Zohar Maor
Martin Buber

עריכה לשונית: נילי לנדסברגר

עיצוב: מירה קידר

הפקה: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות
בנק לאומי

מסת"ב 978-965-227-331-4 ISBN

מספר קטלוגי 185-659 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר, תשע"ז

© Copyright by The Zalman Shazar Center, Jerusalem

Printed in Israel, 03/2016

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

7.....		הקדמה
11.....	יהודי פולני (1878-1895).....	פרק ראשון
	ילדות בגליציה 11 מרד הנעורים 18	
21.....	לימודים אקדמיים ופעילות ציונית (1896-1904).....	פרק שני
	וינה במפנה המאה: נאורות וכוחות אפלים 22 ציונות של תוהו 28 בובר, פילוסופיית החיים והמיסטיקה 33 עם הרצל, נגד הרצל 38	
45.....	נביא יהודי, נביא גרמני (1906-1913).....	פרק שלישי
	חיפושי דרך ומקום 45 הסוציולוגיה של הבין-אנושי 49 בעקבות המיתוס והמיסטיקה של העבר 51 מיסטיקה חסידית 56 פריצת הדרך של הנאומים 64	
75.....	הדרך ל"אני ואתה" (1913-1923).....	פרק רביעי
	מן המיסטיקה אל הקיומיות ואל ביקורת הנאורות 75 שוביניזם גרמני 79 ניצנים של דרך ציונית חדשה 83 פעמי משיח - בין גרמניה לארץ ישראל 87 רוזנצוויג והדרך אל המחשבה הדיאלוגית 90 להיפגש באמת 93 בין הדתי לחברתי 95 ציונות של עם סגולה 99	
106.....	מגאולה לגלות: עשור של יצירה בגרמניה (1923-1933).....	פרק חמישי
	בגלות, בבית 106 הדיאלוג היהודי-גרמני ואתגר התרגום 111 תאולוגיה יהודית: המאבק במידור הנוצרי 113 להשמיע את הקול היהודי: תרגום התנ"ך 116 פרשנות	

התנ"ך של בובר: המאבק באלילות הכוח 119 "האש
איננה מוחקת": כינוס הסיפורים החסידיים 125 החסידות
כדיאלוג 129 נביא מוכיח בשער: דו־לאומיות, קהילתיות,
חינוך 131

137.....שנות מבחן בגרמניה (1933-1938)..... פרק שישי

אופטימיות שלא במקומה 137 מנהיג ומחנך בימי
סערה 140 לנצח את היטלר 144 חשיבותו של היחיד 152
השואה ותשובתו של איוב 153 שואה וגאולה 157

האכזבה: בובר כהוגה ומורה דרך בארץ ישראל
160.....(1938-1948)..... פרק שביעי

עלייה וקוץ בה 160 "בעיית האדם": סוציולוגיה נוסח
בובר 166 חינוך מבוגרים 171 המאבק למען סוציאליזם
אוטופי 172 המאבק נגד הקמת מדינה יהודית 177
דרכים אל הדו־לאומיות 183 ארץ ישראל במקום מדינת
ישראל 186 תנ"ך ותאופוליטיקה 188 הנביא שנכשל 193

197.....נביא לגויים (1949-1965)..... פרק שמיני

שליח לא ממונה אל האומות 197 מאבקים במדינת
ישראל הצעירה 199 דו־לאומיות במדינת לאום 204
משפט אייכמן: בובר וצלו של היטלר 206 הוויכוח על
מורשתו של בובר בשדה החסידות 208 תקווה לשעה
זו 213 בין יהדות לנצרות 216 פסיכולוגיה נוסח בובר:
לקבל את עול האשמה 219 אין נביא בעירו 222

226.....אחרי חמישים שנה..... סוף דבר

233.....ביבליוגרפיה נבחרת.....

כתבי בובר 233 ספרות מחקר על בובר 235 ספרות רקע
לזמנו ופעילותו של בובר 237

את הביוגרפיה של האיש הזה איש לא יכתוב.
בובר לקטרין טיילור, 1964
(*Martin Buber's Life and Work*, III, p. 186)

מטלה כבדה הטילו עלי אנשי מרכז זלמן שזר כאשר ביקשו ממני לחבר ביוגרפיה על מרטין בובר, ובכך להפר את תחזיתו. הוא עשה הכול כדי להקשות על כתיבת ביוגרפיה על חייו בכך שחשף מעט מאוד מידע על חייו האישיים. כאשר ביקש ממנו חוקר אמריקני צעיר בשנת 1952 פרטים ביוגרפיים, הוא סירב בתוקף ונימק זאת בין השאר בשני טיעונים עיקריים: ראשית, תחושתו המיסטית או הנבואית שהוא שליח, כלי שייעודו לבשר לעולם מסר אלוהי; לכלי עצמו אין כל חשיבות: "איני רוצה שהעולם יתעניין באישיותי. אני רוצה להשפיע על העולם, אבל איני רוצה שהוא יחוש שהוא הושפע 'על ידי'... ישנם אנשים שמעוניינים להסביר את עצמם לעולם; כך עשה קירקגור. אני לא מעוניין. אני אפילו לא מבקש להסביר את עצמי לעצמי". שנית, ספרות או הגות מדברות בעד עצמן; כל מידע שהוא על הכותב אינו מוסיף דבר מהותי להבנתן. לסופרת ולפעילה הפמיניסטית השבדית אלן קיי כתב ב-1918, כי לא האישיות האמפירית היא העיקר אלא האישיות המהותית, וזו מופיעה בספרים שאדם כותב. אם ננסח את הדברים בשפתו ההגותית של בובר נוכל לומר, כי ביוגרפיה עלולה להתמקד בשלל דברים חיצוניים, ביחסי אני-לז, שכביכול הכתיבו את אישיותו ואת הגותו של אדם; בשעה שמפרספקטיבה של יחסי אני-אתה עלינו לנסות להיפגש עם ה"אתה", הפן העצמותי של הכותב.

אף אם נבחר להתעלם מעמדתו של בובר, קשה מאוד לכתוב את סיפור חייו האישיים. הוא הסווה את אישיותו מתחת לספרים כה רבים, עד שהאיש בובר נעלם. כל ניסיון לסכם את יצירתו הענפה והרחבה (ושנכתבה בחריצות מופלאה במשך כשישים וחמש שנה) בהכרח לא יותיר מקום לתיאור חייו. זאת ועוד: כפי שטען דן אבנון בספרו "מרטין בובר: הדיאלוג הנסתר", בובר טרח לטפח מגיל צעיר מאוד תדמית של נביא ואיש רוח, שהסתירה את אישיותו. אכן, נעשו

ניסיונות להסיר את המסווה ולחשוף את בובר ה"אמיתי", אך לטעמי אלה העלו לא יותר מכמה אנקדוטות מביכות וגם לא מחכימות במיוחד.

לקושי זה מצטרף קושי נוסף. ביוגרפיה צנועה זו על בובר היא הראשונה שנכתבה בעברית, ועובדה זו אינה מקרית. היא נובעת מהמחלוקת הקשה שאותה עורר בובר בארץ מאז עלייתו (המאוחרת) בשנת 1938 ועד מותו, ומהעובדה שהוא כמעט שלא הצליח לקנות לו תלמידים נאמנים במדינת ישראל. תלמידיו נמנו עם בני דור מבוגר יותר; הם הכירו אותו במרכז אירופה לפני עלייתו ועלייתם ארצה, ושמרו לו אמונים. משתי סיבות אלה היה העניין בו בארץ מוגבל, ועניין זה הצטמצם עוד יותר כאשר הדור של תלמידיו הוותיקים הלך לעולמו. אף על פי שראה בארץ ישראל את ביתו ואת הכר לפעילותו, לא נעשה בה רלבנטי בימי חייו אלא לחוגים צרים – בה בשעה שבעולם הרחב הוא זכה (ועדיין זוכה) להשפעה רבה. לכן עומדת לפני ספר זה משימה נכבדה ביותר (ויש שיאמרו בלתי־אפשרית): לנסות לעורר עניין מחודש בארץ בתורתו של בובר.

מודע לשני קשיים אלה ניגשתי למלאכה. הנחתי הראשונית הייתה שבובר הוא בעיקרו של דבר הוגה דעות, פרשן ומנהיג ציבור, ופעילותו בתחומים אלה צריכה לעמוד במוקד סיפור חייו. עם זאת, ספר זה אינו מתיימר לסכם את עשרות ספריו ואת מאות מאמריו של בובר; אף על פי כן הוא יכול לשמש, כך אני מקווה, מבוא מועיל לכל מי שמעוניין להכירם. זהו סיפור של חיי יצירה המשולבים וארוגים בסיפורה של תקופה: ילדות בגליציה, שנות לימודים באוסטריה ובגרמניה, פעילות ונדודים בכמה ערים באירופה, תקופת חיים ארוכה בגרמניה, ולסיום – שנות זקנה עתירות פעילות בירושלים ונסיעות ברחבי העולם. קורות חייו של בובר קשורות בכמה מהאירועים והתהליכים המרתקים ביותר בהיסטוריה המודרנית: ההתעניינות של אירופה בתרבות המזרח, המרד של צעיריה בתרבות הנאורות, הולדת הציונות ההרצליאנית, מלחמת העולם הראשונה והתקוות המשיחיות שעוררה, עלייתו של היטלר, השואה, המאבק הציוני בארץ, הקמת המדינה והמלחמה הקרה. בכל התחנות הגורליות האלה מילא בובר תפקיד קטן או גדול ולאורן צמחה יצירתו. ניסיתי כמיטב יכולתי לכתוב היסטוריה כפי שלמדתי ממוריי: להציג את האירוע או את הרעיון בהקשרו הרחב, ולחבר בין האישי ובין הציבורי. בובר קבע שאין לפרש דרך או משנה של אדם באופן פסיכולוגי; ניסיתי להיות נאמן לקביעה זו גם ביחס לפירוש דרכו ומשנתו שלו, להוציא את המקרים הבודדים שהוא עצמו עשה כן. מכל מקום, ניסיתי לחשוף ככל יכולתי את בובר האדם, את הישגיו וכישלונותיו. אני מקווה שביוגרפיה זו תניע מחקר נוסף,

שישתמש בעשרות אלפי המכתבים ששלח וקיבל בובר, וכן ביומנים של בני דורו, מודעיו ומעריציו כדי ללמוד עליו יותר. (בובר עצמו כנראה ניהל יומן בתקופות מסוימות, אך הקפיד שלא לשמור אותו בארכיונו.)

פרקי הספר נעים ככל הניתן באופן כרונולוגי; כל פרק מגולל תקופה מסוימת בחייו של בובר. הפרק הראשון עוסק בשנות ילדותו ונעוריו בגליציה; השני בשנות עיצובו כיוצר וכמנהיג ציוני בווינה ובכמה ערים במרחב הדובר גרמנית. הפרק השלישי מתאר את שנות הפריצה שלו כדמות מובילה בהקשר הציוני ובהקשר התרבותי הכללי. הרביעי מציג את התהליכים שהובילו אותו לזנוח את תפיסותיו הקודמות ולנסח את תפיסתו הדיאלוגית. הפרק החמישי מתאר את שנות היצירה הפוריות שלו במגוון רחב של תחומים ברפובליקת ויימאר הגרמנית; השישי מתמקד בפעילותו של בובר בגרמניה בשנות המשטר הנאצי. פרק זה חורג מעט מהמבנה הכרונולוגי ומתאר את תגובתו של בובר לנאציזם ולשוואה גם בתקופות מאוחרות יותר. הפרק השביעי מתעד את עלייתו של בובר לארץ ישראל ואת התקופה שעד הקמת המדינה; תקופה שבה התמסר לאתגרים הגותיים וציבוריים שנבעו משעה היסטורית זו. הפרק השמיני והאחרון מוקדש לשנות חייו האחרונות של בובר בארץ ולפער שנוצר בין מיעוט השפעתו בארץ ובין התהילה שזכה לה בעולם. ב"סוף דבר" אני מנסה לשתף את הקוראים והקוראות בכמה מההורים על משמעותו של בובר עבורנו.

בובר קרא ויחל כל ימיו לפגישה אמיתית. הוא סבר שכאשר אנו לומדים ספר, אנו צריכים לא רק לנתח ולהבין את טיעוניו ומהלכיו, אלא להיפגש דרכו עם המחבר, להיות ערים לנוכחותו בתוך הטקסט ולענות לו מתוך עמקי אישיותנו. אני מקווה שספר זה יסייע לקהל הקוראים והקוראות לפגוש את בובר ואת משנתו; ויותר מכך: לפגוש את בובר בתוך משנתו.

ספרים לא מעטים של בובר תורגמו לעברית, ומקצתם נכתבו בעברית. עם זאת כדי שלא לצטט את בובר בלשון ארכאית, או כדי לפשט מעט ניסוחים קשים להבנה, שיניתי פה ושם את התרגום או את המקור העברי. מובן שהתיקון התבסס על מקורות או מקבילות בשפות אחרות. טקסט שלא תורגם לעברית תרגמתי משפת המקור. מכיוון שהספרות של בובר ועליו רבה, הובאו בביבליוגרפיה המצויה בסוף הספר רק הספרים של בובר שדנתי בהם (לא כללתי בה את מאמריו שלא כונסו בספרים), וכן ספרות המחקר ששימשה אותי. הפניתי בעיקר לספריו המתורגמים של בובר לעברית או לאנגלית.

תודותי למרכז זלמן שזר על האמון שנתן בי; לחברי מערכת הסדרה "גדולי

היצירה והרוח בעם היהודי" על הערותיהם המועילות. תודה מיוחדת לעורכת הלשון נילי לנדסברגר, שבזכותה הספר נהיר ומדויק יותר. תודה למורי וידידי יהודע עמיר, שעבר על רוב הספר והציע תיקונים ותוספות חשובים. אני גם מודה לו על שהעמיד לרשותי את התרגום שלו ושל אביו, יהושע עמיר, ל"אני ואתה".

יהודי פולני

(1878–1895)

היסודות שלי מצויים
בעולם החסידות.
בובר, 1918
(תקוה לשעה זו, עמ' 140)

ילדות בגליציה

מרטין מרדכי בובר נולד בשנת 1878 בווינה להוריו קרל ואלזיה בובר. באותם ימים הייתה וינה עיר הבירה של האימפריה האוסטרו-הונגרית. העיר היפה והתוססת הייתה אבן שואבת ליהודים רבים, שביקשו לחיות ב"עיר הגדולה", להשתלב בתרבות הגרמנית המפותחת ששגשה בה, ולנצל את האפשרויות הכלכליות שהציעה לתושביה. היגרו אליה יהודים מכל רחבי הונגריה, מוראביה וגליציה, שם היו ריכוזים ניכרים של יהודים. כך הגיעו לווינה, בין השאר, משפחותיהם של תאודור הרצל, של זיגמונד פרויד ושל המלחין ארנולד שנברג; וכך גם הגיע אליה קרל, אביו של מרטין בובר.

קרל בובר היה אגרונום ותעשיין עשיר, שהמשיך לפתח את עסקיו של אביו בהצלחה רבה. בגליציה היו בבעלותו אחוזות רחבות ידיים; הוא עסק בחקלאות, בכריית מחצבים ובהפקת נפט. הוא בילה את זמנו לסירוגין באחוזה בלמברג,¹ בירת גליציה, שם התנהלו עסקיו, ובביתו המפואר בווינה, שהשקיף על נהר הדנובה. סגנון חייו וערכיו ביטאו את אורח החיים של דור של יהודים, שהשתלבו בחברה הבורגנית הגרמנית, מאחר שזיהו זיקה עמוקה בין ערכי היהדות ובין ערכי הבורגנות: טיפוח המשפחה, חריצות, קידוש היציבות והביטחון, ליברליזם כלכלי, רציונליות, איפוק ושליטה ברגשות, טיפוח הלמידה, ועניין עמוק בתרבות. לכן

1 למברג בגרמנית; לבוב ברוסית; לביב באוקראינית.

ההשתלבות בבורגנות הגרמנית לא נתפסה אצלם כ"התבוללות" אלא כמימושה של זהותם היהודית. הם ייחלו ליום שבו התפשטות של רוחות הנאורות תוביל להיעלמות האנטישמיות. עם זאת המעגלים החברתיים שבהם חיו היו יהודיים בלבד, ונישואים בין־דתיים היו עדיין נדירים למדי. הם ראו את עצמם גרמנים, אך הגרמניות שלהם לא הייתה לאומית אלא תרבותית בלבד.² הקיסר פרנץ יוזף היה יכול לבטוח בנאמנותם של היהודים, שכן היה להם נוח לחיות בתרבות גרמנית משגשגת ובאימפריה רבת־לאומים, שלא תבעה מהם לוותר על זהותם היהודית.

כשהיה מרטין הקטן בן שלוש התגרשו הוריו; באותם ימים גירושים לא היו מקובלים בחוגי הבורגנות. בית המשפט קבע שהאם אשמה בגירושים וגזר עליה שלא לראות את בנה. בובר לא נפגש עם אמו, שעקרה בינתיים לרוסיה והתחתנה שנית, אלא כשלושים שנה מאוחר יותר! בארכיונו שמורה התכתבות עם אמו ועם אחיותיו החורגות, בעיקר סביב הזמנות לשמחות משפחתיות. נראה שהאם ניסתה לשמור על קשר מסוים עמו, אך הוא לא היה מעוניין בו.

אין צורך להכביר בהסברים פסיכולוגיים על ההשפעה של העדר דמות אם על יציוב אופיו והגותו של בובר. הוא עצמו העיד, במסמך האוטוביוגרפי היחיד שהשאיר אחריו ("פגישות"), כי "כל מה שנודע לי במרוצת חיי על הפגישה האמיתית", פגישה של אני ואתה, מקורו ברגע מסוים בילדותו כשלמד שאמו לא תחזור לעולם. בובר טבע את הביטוי "שגישה" (בגרמנית *Vergegnung* במקום *Begegnung*, פגישה) לתיאור מצב שבו מפגש אמיתי בין בני אדם מתחלף בהעדר ובריוחוק. בשנת 1922 כתב לפרנץ רוזנצווייג: "בשבילי שמרו התהלים תמיד על אותה סמיכות גופנית שהיתה להם בילדותי וילדות בלא אם, אבל החולמת על האם – החיה אבל רחוקה עד לאין גישה; 'הרחקת ממני אוהב ורע' [תהלים פח, יט]...". במכתב מיולי 1955 למוציא לאור שלו, למברט שניידר, שבו ניחם אותו על מות אמו, כתב בובר, כי דווקא הוא, שכמעט לא הכיר את אמו, יכול להבין כמה כבד או בדנה של אם.

קרל בובר העדיף שלא לגדל את בנו הקטן בעצמו ושלח אותו לאחוזת אביו, שלמה (סלומון) בובר, ליד למברג. כשהיה בובר בן תשע החל לבלות את חודשי הקיץ בבית אביו של למברג; וכשהיה בן ארבע עשרה עבר לגור אצלו. אף על פי

2 מן הראוי לזכור, שמדינת לאום גרמנית הוקמה בשכנות לאימפריה האוסטרו־הונגרית רק בשנת 1871, כעשור לפני הולדתו של מרטין בובר.

כן מעולם לא שמר על קשר הדוק עם אביו, שאף הוא התחתן שנית והוליד שתי בנות, נלי ואירנה. ברשימותיו האוטוביוגרפיות, "פגישות", כתב בובר בהערכה על יחסו של אביו לטבע, על יכולת הסיפור והשיחה שלו ועל יחסו המוסרי לעובדיו. אבל אין ספק שאופיים והעדפותיהם התרבותיות של האב והבן היו שונים מאוד, והקשר ביניהם לא היה עמוק. כמה מהמכתבים ששלח קרל לבנו מעידים, כי כבעל השכלה רחבה היה מסוגל להעריך חלק מיצירתו הפילוסופית והאמנותית של בנו, אולם כבורגני טוב הסתייג לגמרי מהכיוון שבחר בו – התנגדות לתבונה ולערכים בורגניים אחרים. ב־1908, למשל, כתב האב: "הייתי מאושר אילו חדלת מענייני החסידות והזהר, שכן הם רק משחיתים את הרוח ומשפיעים לרעה, וחבל שאתה מנצל את כשרונותיך על נושא סרק כזה ומבזבז כל כך הרבה עמל וזמן ללא תועלת לך ולעולם". כפי שנראה בפרק הבא, יצירתו של בובר אכן עומדת בסימן התנגדות נחרצת לתרבות הבורגנית, בדומה ללא מעטים מבני דורו. עם זאת, נראה שבסופו של דבר השאירה הבורגנות אפילו עליו חותם של ממש.

בילדותו ובנעורו לא זכה בובר למפגש אמיתי עם אביו ועם אמו, אך זכה גם זכה למפגש כזה עם סבו וסבתו, שלמה ואדלה בובר, שבביתם חי עשר שנים. המכתבים ששלח אליהם עד לפטירתם מעידים על קשר חזק בהרבה בינו לבינם מאשר בינו לבין אביו.

שלמה בובר (ביידיש באבער³) מוכר היטב עד היום כמי שההדיר מהדורות מדעיות של המדרשים, שהידוע בהם הוא מדרש תנחומא. הוא אמנם גדל במשפחת רבנים והיה בעל השכלה תורנית רחבה, אך גם היה משכיל גליצאי טיפוסי מתון. מצד אחד לא התנתק מעולם בית המדרש ומאורח חיים מסורתי-הלכתי; מצד אחר נחשף לתרבות הגרמנית ולמתודות הפילולוגיות של חקר טקסטים דתיים והשתמש בהן בההדרת המדרשים. שלמה בובר היה לא רק איש רוח אלא גם אדם מעשי: בעל אחוזות, סוחר תבואה, בנקאי, וממנהיגי הקהילה היהודית. אשתו אדלה עסקה בניהול השוטף של עסקיו, ולכן היה יכול להתמסר ללימוד ולההדרת המדרשים. מרטין בובר תיאר בהערצה את עבודתו ואת אישיותו של הסב: "התלהבותו הרוחנית, כפי שנתגלתה במסירותו ללא לאות לעבודתו, נתערבה במין ילדותיות ערטילאית... מיוחדת לטבעה של אישיות טהורה וישות יהודית מברייטה". בשנת 1900 כתב לסבו לרגל יום הולדתו:

3 בעברית בונה; באנגלית beaver.

היית לי מופת קרוב ומשפיע במישרין... לא איטיב להוכיח לך את תודתי ואהבתי, אלא אם כן אלך בדרכיך – בתוך התחומים שלי – ואעמיד את חיי, כמוך, לשירות העם היהודי. אתה העלית מעבודת הרוח של העבר היהודי אוצרות ומיצית את הגנוז בהם; לנגדי, אדם צעיר החותר אל המעשה יותר מאשר אל הדעת, מרחף הרעיון להשתתף בעבודה וביצירה למען העתיד היהודי. אך על שנינו שורה רוחו של עם הנצח, ובמובן זה אוכל לומר, כי אני רוצה להמשיך את מפעל חייך (חילופי אגרות, א, עמ' 115).

בחלוף השנים, כאשר הלך ופנה בובר מתחום המעשה אל תחום הדעת, המשיך את מפעל החיים של סבו בניסיון למצות אף הוא את ה"אור הגנוז" באוצרות הרוח של העם היהודי. אין פלא שאת ספרו הראשון על החסידות, "סיפורי רבי נחמן [מברסלב]" (*Die Geschichten des Rabbi Nachman*), שיצא לאור בשנת 1906, הקדיש בובר לזכרו של סבו שנפטר באותה שנה.

בחלוקתה הראשונה של פולין ב-1772 עברו חלקים מגליציה לשליטת אוסטריה, והיא הייתה לאחת מארצות הכתר באימפריה ההבסבורגית. אוסטריה הידקה את אחיזתה בגליציה בחלוקת פולין השלישית ב-1795, ולאחר מכן ב-1815, בחלוקת השלל בקונגרס וינה. גליציה הייתה מחולקת מבחינה גאוגרפית, דמוגרפית והיסטורית לשני חלקים שהפריד ביניהם נהר הסן (San). בגליציה המזרחית, שבירתה למברג (בעיר חיה, כמו ברוב הערים הגדולות במרכז אירופה, אוכלוסייה גרמנית ניכרת), היה רוב אוקראיני (שנקרא רותני) והיא כיום חלק מאוקראינה. בגליציה המערבית, שבירתה קרקוב, היה רוב פולני, והיא כיום חלק מפולין. לקראת סוף המאה התשע עשרה חיו בגליציה כ-800,000 יהודים, הריכוז הגדול ביותר של יהודים באימפריה האוסטרו-הונגרית. כאן נמצאו גם מרכזים חסידיים חשובים, דוגמת החצרות שיצאו מבית רוז'ין וחסידויות צאנז ובעלז. בימי שלטונו של הקיסר יוזף השני ניתן ליהודים באימפריה "צו הסובלנות", שהסיר את רוב ההגבלות החוקיות שהוטלו עליהם. הוקמה מערכת חינוך ממלכתית מפותחת, שפתחה את שעריה גם לפני יהודים. ילדים רבים בגליציה למדו בבתי ספר יהודיים, אך בשפה הגרמנית ולאור ערכי הנאורות, בפיקוחו של המשכיל נפתלי הרץ הומברג. בגליציה קמו, כבר במאה התשע עשרה, מרכזי השכלה חשובים, בעיקר בלמברג ובברודי. דמות כמו שלמה בובר, שהיה משכיל ונאמן למסורת הדתית כאחד, לא הייתה חריגה כלל.

תקופה זו של חיים בגליציה הייתה רבת משמעות עבור בובר. ראשית, לדבריו,

הוא זכה לילדות של מושרשות יהודית נוסח מזרח אירופה, בניגוד לתלישות שרווחה לדעתו במערב אירופה. הוא גדל בבית מאמין ואוהב תורה, ובהתאם לחינוך שניתן לו, קיים מצוות. הוא ציין בהערכה כי סבו המשכיל העדיף להתפלל בקלויז (בית מדרש) של חסידים ולא בבית הכנסת המודרני והמפואר בעיר, ואת תפילתו ערך מתוך סידור עם כוונות מיוחדות של מקובלים. על החיים בבית הסב כתב: "כל עוד חייתי בצל קורתו הייתי מושרש איתן, אף אם ניסרו במוחי שאלות וספקות רבים". שליטתו של בובר בידיש היא אחד הביטויים למושרשותו במסורת היהודית, ומעיד על כך גם יחסו החיובי, במשך כל ימיו, לשפה זו; שלא כחיסם של יהודים רבים במערב אירופה ושל ציונים במזרח אירופה, שראו בה "ז'רגון", עיוות פרימיטיבי של הגרמנית. בהקדמה למחזה של דוד פינסקי "אייזיק שפטל" (*Eisik Schefel*) שתורגם מידיש לגרמנית ב-1905, כתב בובר כי היידיש היא שפת עם אותנטית.

שנית, בשנות חייו בגליציה הכיר בובר את החסידות באופן בלתי-אמצעי. לכן היה יכול לטעון כעבור שנים רבות, כי אין יחסו אל החסידות תולדה של כמיהה רומנטית אל האקזוטי או של סקרנות אינטלקטואלית, אלא של חוויה יסודית ומעמיקה ושל קשר אינטימי. במאמרו "דרכי אל החסידות" (1918; שממנו שאובים כל התיאורים שהובאו בסמוך) בובר מספר, כי בסדיגורה שבה ביקר בילדותו, ובטשורטקוב שבה ביקר בנערותו, פגש את המנהיג ואת הקהילה האמיתיים – הצדיק והעדה החסידית. כפי שנראה, נעוריו של בובר עומדים בסימן החיפוש אחר דמות של צדיק וקהילה מודרניים. בעקבות הביקורת של ברוך קורצוויל על ספרו "גוג ומגוג" (1944) כתב בובר:

כאשר שמעתי לפני ארבעים שנה בפעם הראשונה מאמר מתוך ספר חסידי, קבלתי אותו בהתלהבות חסידית. אני יהודי פולני, אמנם ממשפחת משכילים, אבל בימי הילדות, הנוחים ביותר לקליטה, השפיעה עלי האוירה החסידית... מובטחני, שאילו הייתי חי אז, כשנלחמו עוד על דבר אלוהים עצמו ולא על בבואותיו הנלעגות, הייתי בורח מבית אבי ודבק בחסידים... אמת, איני עומד בכל ישותי באותו עולם... אבל היסודות שלי מצויים באותו עולם ומה שמניע אותי קרוב למה שמניע אותו ותקוה לשעה זו, עמ' 139-140.

בבתים בורגניים אמידים היה מקובל באותם ימים שהילדים לומדים בבית עם מורים פרטיים ואינם הולכים לבית ספר ציבורי, לפחות בשנות הלימוד הראשונות.

לחינוך ביתי מעין זה זכה גם מרטין בובר הצעיר. לפי עדות בנו רפאל, סבו וסבתו פינקו אותו ושמרו עליו באופן מיוחד. לדוגמה, נאסר עליו לשחק בחוץ בכדור עם חברים. כך רכש בובר אופי סגור, מעודן, ואפילו מפונק, שיאפיין אותו כל ימיו; למשל, מאז תקופת לימודיו באוניברסיטה ועד שעלה לארץ ישראל תמיד עמד לרשותו משרת אישי.

משנות חינוכו כילד זכר בובר בבגרותו בעיקר לימוד אינטנסיבי של שפות, אשר לקליטתן גילה כישרון מופלא: הוא למד יוונית, לטינית, צרפתית ועברית. לכישרון זה הצטרפו מן הסתם דרישות החיים בעולם הרב-לשוני של גליציה. מן הסביבה קלט גרמנית, פולנית ויידיש. בשנים הבאות רכש גם שליטה באנגלית ובאיטלקית, ויכולת לקרוא ולשוחח בהולנדית ובספרדית. ידיעת כל השפות האלה תרמה לעיצובו כאדם החש בן-בית בתרבויות שונות.

בגיל עשר התחיל בובר ללמוד בגימנסיה הפולנית על שם פרנץ יוזף. הבחירה של שלמה בובר לשלוח את נכדו לבית ספר פולני אינה מובנת מאליה; הוא היה יכול לשלוח אותו ל"חדר" מסורתי או לגימנסיה גרמנית. ילדים יהודים מעטים למדו עם בובר הצעיר בגימנסיה הפולנית, ועובדה זו מעידה שלא הייתה זו הבחירה הרווחת של יהודי למברג. היא מלמדת ששלמה בובר ומשפחתו נמנו עם יהודי האימפריה האוסטרו-הונגרית שביקשו להיות נאמנים לעמים שבתוכם ישבו, במידה שזיהו אצלם התפתחות כלכלית ותרבותית נאותה. אכן, דודו של מרטין בובר, רפאל, היה פעיל בשורות התנועה הסוציאליסטית הפולנית.

בובר מעיד בזיכרונותיו, כי בבית הספר שררה אווירת הסובלנות האוסטרית המפורסמת. מוריו וחבריו לספסל הלימודים מעולם לא הציקו לו בשל יהדותו. עם זאת לא נוצרו קשרים חברתיים בין התלמידים הפולנים לתלמידים היהודים. לדבריו, החוויה השלילית של נוכחות חובה של התלמידים היהודים בתפילה הנוצרית יצרה אצלו סלידה ארוכה ומתמשכת מכל ניסיון ל"מעשה מיסיון". בשנת 1962 שלח לו חבר פולני לספסל הלימודים מכתב ובו הוא מעיד על סלידתו של בובר בנעוריו מהנצרות: "אמרת לי שחבל לבזבז את הצלצול היפה של הפעמונים על הנצרות". בבית הספר התחילה אפוא מערכת של יחסי האהבה-שנאה שניהל בובר עם הנצרות עד יומו האחרון.

אף על פי שלמד בבית ספר פולני, השפה והתרבות שלאורן גדל בובר הייתה גרמנית. עם זאת מעניין לציין, שחיבורו הראשון (התפרסם ב-1897) היה מאמר בפולנית לעיתון ורשאי על שלושה סופרים וינאים: הוגו פון הופמנסטאל, פטר אלטנברג (שם עט של ריכרד אנגלנדר) וארתור שניצלר, כולם ממוצא יהודי. כפי

שנראה מיד, הוא הזדהה מאוד עם התנועה הלאומית הפולנית. וכך בית גידולו של בובר – שורשים יהודיים חזקים, לימודים בבית ספר פולני ותרבות גרמנית – שימש מצע טוב להתפתחות תפיסתו הפוליטית הרב־לאומית. כפי שהראו יפעת וייס ודימיטרי שומסקי, ציונים לא מעטים, שדגלו בתפיסות כאלה, צמחו בבתי גידול רב־לאומיים ורב־תרבותיים.

בבית סבו וסבתו השלים בובר את החינוך היהודי שלא קיבל בבית הספר; הם שכרו מורים פרטיים שלימדו אותו תנ"ך ותלמוד. למרות שמרנותם הדתית היה הבית מודרני, משכיל ופתוח לתרבות הכללית, שבמרכזה כתביהם של הקלסיקונים הגרמנים: שילר, גתה, היינה וקאנט. דרשת הבר מצווה של בובר, שהשתמרה בארכיונו ופורסמה לפני כעשור, מהווה ביטוי מזוקק לשילוב המיוחד בין ערכי התנ"ך ובין התרבות הגרמנית של הבורגנות היהודית. משולבים בה ציטוטים מן התנ"ך ומשיריו של שילר ברוח ערכי הנאורות:

אכן, כעת, כאשר אני משאיר מאחורי את שנות הילדות ונכנס לתקופת הנעורים, ברגע זה, שבו אני נכנס לחיים חדשים, אני מחדש את ההחלטה שקיבלתי כבר בימי ילדותי אך רק כעת מקבלת לראשונה תוקף של ממש: "באורח צדקה אהלך" (משלי ח, כ). "זרע צדקה שָׁכַר אמת" (שם, יא, יח): האדם המוסרי, הבורח מן המידות הרעות, העומד בפני פיתויי החטאים, ההולך רק בדרכי המוסר, רוכש לעצמו שכר מובטח; המוסר הוא אור נצחי, בלתי משתנה... (I, *Werkausgabe*, p. 94).

דמות היהדות העולה מן הדרשה היא של דת נאורה, מוסרית, אוניברסלית; כך תפסה אותה הבורגנות היהודית. בדרשתו בובר טוען, כי באלילות הכרת האל מסורה ללב בלבד; ובפילוסופיה – לתבונה; היהדות תובעת לשלב את הרגש והתבונה כאחד. נגד דימוי האל הדמיוני של האלילות, היהדות מלמדת על "הרוחניות, הנצחיות, האחדות, הקדושה והצדק של האלוהים". רעיונות דומים מופיעים בדרשה אחרת לבר מצווה, שכתב בובר בפולנית, ואף היא השתמרה בארכיונו. כאן הוא מדבר על "הנעורים הנצחיים", אך מדגיש שאין אלה נשענים על יצרים ותאוות (שכן נעורים כאלה חולפים במהירות) אלא על מוסריות צרופה והתעלות רוחנית. בובר קורא לא להמיר את "האלוהים החיים של האמת באילי האין והריקבון". הוא היה לא רק נאה דורש על חשיבות החריצות ורכישת התבונה אלא גם נאה מקיים. מן המעט שאנו יודעים על ילדותו, ידוע שהוא היה ילד צייתן

אשר שקד על לימודיו; תעודות הגמר משנות לימודיו השונות, השמורות בארכיונו, מעידות שהיה תלמיד מצטיין.

מעניין כי לטעמו של בובר הצעיר, שלושת הערכים המעצבים את הנעורים הנצחיים – תקווה, אהבה ואמונה – מזהים על ידו כערכים שחרתה על דגלה הלאומיות הפולנית המתעוררת. הוא מדגים זאת בעזרת ציטוטים משיר של המשורר הלאומי הפולני, אדם מיצ'קביץ'. זו עדות להזדהותו המוקדמת עם הפולנים בגליציה, כנראה בעקבות סבו. כבר בשני טקסטים מוקדמים אלה בובר מדגיש כי האהבה, "שהיא הרוח המהווה את הליבה ואת מקור החיים של הדת היהודית", אינה רק לרע, אלא גם לבעלי החיים, לצמחים – וגם לאויבים! אם כן, הפציפזם של בובר מופיע כבר בנערותו. הזיקה ללאומיות הפולנית והאהבה לאויב ולזר, המופיעות בדרשות בר מצווה אלה, נראות כחורגות מהעולם הערכי של הבורגנות היהודית-הגרמנית ומבטאים את תגובתו העצמאית של בובר הצעיר לחיים בסביבה רב-לאומית.

מרד הנעורים

בשלב מוקדם מאוד בחייו החליט בובר להפסיק לקיים מצוות ולהתרחק מן התרבות הבורגנית שספג בבית סבו וסבתו. לדבריו החל המפנה בהיותו כבן שלוש עשרה. בגיל ארבע עשרה, כפי שכתב לפרנץ רוזנצוויג, יישם את ההחלטה וחדל להניח תפילין. עם זאת כבר אז חווה חוויה דתית חזקה: "חייתי את [יום הכיפורים] בעוצמה כזאת כמו שלא חייתי מאז שום דבר שבעולם. ואז, כשבא הלילה, מלא תנומה, עצמות כולו, היה לי גופי הנכנס לצום חשוב כמו שה לקרבן, ממש כך... כל זה לא רק שהיה, אלא הנהו...". במכתב זה, שנכתב בערב יום הכיפורים תרפ"ג (1922), הסיק בובר, בניגוד לדעת רוזנצוויג (ועוד נעמוד על הוויכוח ביניהם), כי החוויה הדתית האינדיבידואלית היא הכניסה האמיתית ליהדות, ולא הנאמנות למסורת.

כאמור, בגיל ארבע עשרה עבר לגור בבית אביו שבבלמברג, בית לא דתי, והוא עצמו הפסיק לשמור מצוות. וכך תיאר את התקופה הזאת במאמרו "דרכי אל החסידות":

משעזבתי את ביתו [של הסב], נסחפתי מייד במערבולת גיל הנעורים. עד שנתי העשרים, ובמידת מה גם אחר כך, רוחי היתה שרויה בתנועה מתמדת, רב-צדדית. בחילופי מתחים ופתרונות, שהושפעו מגורמים שונים והצטרפו מדי פעם לכדי

צירוף חדש, אך ללא מרכז כובד וללא מהות מתגבשת: אכן היה זה 'עולם התוהו'⁴... אך לא בלבד בלי יהדות, חסרתי גם אנושיות ואת נוכחותו של האלוהי (תקוה לשעה זו, עמ' 106).

ברור שאלה היו שנים סוערות מאוד מבחינה רוחנית, שנים של מרד נעורים שאפיין צעירים רבים במרכז אירופה. הם ביקשו להשתחרר מהתרבות הבורגנית של בית הוריהם, מאחר שהיא נתפסה בעיניהם כדכאנית וכחסרת עומק. עם זאת, איננו יודעים הרבה על שנים אלה בחייו של בובר ועל חיפושיו הרוחניים במהלכן. הוא מעיד שמבחינה פילוסופית העסיקה אותו במיוחד שאלת הזמניות והנצחיות. הוא שמח ללמוד כי לפי תפיסתו של קאנט, הזמן והחלל הם "צורות של ההסתכלות החושית שלנו בלבד", חלק מהאופן שאנו תופסים את המציאות אך לא המציאות כשהיא לעצמה; בכך הרגיש שחרור מן העול של השאלה שהציב. אולם נראה שבתקופה זו הפילוסוף שעיצב במידה המכרעת ביותר את השקפותיו לא היה קאנט אלא מבקרו החרף פרידריך ניטשה. כפי שהראה סטיבן אשהיים, ניטשה היה מורה דרך לדור של צעירים במרחב הדובר גרמנית, במיוחד לאלה שהיו שייכים לאוונגרד האמנותי והמחשבותי. בשנת 1896 כתב בובר על השנים האלה:

אז תפסו אותי, הקיפו אותי, הרעיונות של זרתוסטרה בכבלים מתוקים, נוראיים ומענגים, כיסו אותי, שחררו אותי, גרמו לי לגיל ולדיכאון... וכך קרה שהייתי חייב להאמין בניטשה, לניטשה, שביטא לאור היום את מה שהיה חבוי בתוכי וקרא לצאת לאור ולהתעורר. האמנתי בשינוי הערכים החדש של טוב ורע, במוסר האדונים הקמאי והחזק, באידאל האמנות הדיוניסי⁵, בשיטה הלא-שיטתית של הרדיקלים האריסטוקרטי הזה... כל זה היה פעם החיים שלי (I, *Werkausgabe*, p. 107).

אין ספק כי חוויית הקריאה בניטשה תרמה לערעור המסורתיות היהודית שספק בובר בבית סבו. חברו הפולני לספסל הלימודים מזכיר במכתבו, שהוא נהג להביא יום יום את "כה אמר זרתוסטרה" לבית הספר, ובובר סיפר לו כי הוא רוצה

4 לפי הקבלה, הניסיון הראשון לברוא את העולמות לא עלה יפה מסיבות שונות והתחוללה "שבירת הכלים"; העולמות נשברו והיה צורך במעשה בריאה חדש. העולמות שנחרבו נקראו עולמות התוהו, והם מסמלים כוחות רוחניים חזקים אנרכיים, ללא יכולת להגיע להרמוניה.
5 לפירוש המושג ראו לקמן, עמ' 24.

לתרגם אותו לפולנית. ב-1928, במאמר לזכר הרמן כהן, הוא מספר שחש אימה כאשר קרא את טיעונו הידוע של ניטשה, כי אלוהים מת. אך הוא לא התקשה להתגבר על אימה זו, מאחר שהבין כי מה שמת הוא הייצוג האנושי של אלוהים, ולא הוא עצמו. אך האם אין המסורת היהודית שקיבל בבית סבו חלק מהייצוג הזה? לא ייפלא אפוא שבובר בחר להתרחק ממנה. הדיבור על ניטשה בלשון עבר בציטוט דלעיל אינו מבטא התנתקות ממנו, אלא ניסיון להפנים את משנתו הרדיקלית בצורה בוגרת ומורכבת יותר. וכפי שהוא כותב שם בהמשך: "אדם חייב לעזוב את ניטשה כדי להיות מסוגל לזכות בו". בובר הצעיר מבין כי מהות הניטשאניות היא התנגדות לכל דרך סלולה (ובכלל זה, כמובן, "דרך ניטשאנית"). "האסון של תורת ניטשה הוא שהוא התחיל להיות פילוסוף אופנתי", כתב, והתנתקות מוחלטת מכל המוסכמות והמחשבות המקובלות. "המטרה המרכזית של ניטשה", כתב בובר בגיל תשע עשרה, "היא לעורר את האי-אמון הגדול". לכן יש להכיר את הטרגיות האינהרנטית של משנת ניטשה, לתפוס אותה כמחלה, שאי-אפשר אֶתה ואי-אפשר בלעדיה. כפי שנראה בהמשך הדברים, מרכיבים נוספים של הרדיקליזם של ניטשה מלווים את כתביו המוקדמים של בובר, מהעשור הראשון של המאה העשרים. בובר שב והתמודד עם ניטשה כל ימיו.

מכל מקום, העיון הלא ביקורתי והביקורתי בניטשה ניתק את בובר מן הדרך הסלולה והבטוחה של ילדותו – הדרך ההלכתית והבורגנית כאחד. הוא אימץ תפיסות ועקרונות רבים מהעולם היהודי הדתי ומעולם הנאורות האירופית, אבל לא היה מוכן לקבל כל ממשדיות, מסגרתיות ודוגמטיות ולקדש מערכת ערכים או נורמות כזאת או אחרת. האמונה העמוקה שאלוהים נמצא דווקא בערפל, בתהום, בתוהו; בקשת אלוהים, תוך כדי שלילת ייצוגיו האנושיים המקובלים – היו לא רק מרד נעורים אלא עברו כחוט השני בהגותו ובפועלו של בובר עד יומו האחרון. "עולם התוהו", עולם רוחני בעל עוצמה אך ללא כלים ומסגרות, הוא העומד בלב יצירתו ההגותית המגוונת.